

URIEL DA COSTA ALS BALLING TE UTRECHT.

Een toevallige vondst in het gemeente-archief heeft tot heden onbekende bijzonderheden aan het licht gebracht betreffende den levensloos van Uriel da Costa, den voorlooper van Spinoza.

Gabriel (joodsch Uriel) da Costa werd omstreeks 1585 te Porto in Portugal geboren als marraan, d. w. z. als kind van ouders, wier joodsche voorvaderen gedwongen waren door den dood het christendom aan te nemen. Hij behoorde tot den Portugeeschen adel, bezocht de jezuiten-universiteit te Coïmbra., studeerde rechten en werd op 25-jarigen leeftijd schatmeester der kapittelkerk. waartoe hij de lagere priesterwijding moet hebben ontvangen. Twijfel bracht hem echter tot het geloof zijner vaderen terug. In of kort na 1612 was hij gedwongen uit te wijken en trok hij met Zijne familie naar Amsterdam, waar hij een handelshuis vestigde, dat een filiaal te Hamburg kreeg, in welke plaats Da Costa ook eenigen tijd heeft vertoefd.

Zijne katholieke scholing was oorzaak. dat hij nu (1616) het traditioneele jodendom ;n een strijdschrift (Propostas contra a Tradica5) aanviel, waarop het (Portugeesche) rabbinaat van Venetië en van Harnbireg. den banvloek over hem uitsprak. Na het overlijden zijner vrouw in 1622 gaf hij opnieuw een werk (Tratado da Immortalidade) in het licht, waarin hij betoogde, dat de bijbel niets over de onsterfelijkheid der ziel leert. Dr. Samuel da Silva bestreed hem in een tegenschrift en het Amsterdamsche (Portugeesche) rabbinaat sprak nu ook den banvloek over hem uit. Da Costa beantwoordde in zijn „Examen das tradieoens Phariseas" (1624) den „valschen lasteraar da Silva", waarop de Amsterdamsche overheid hem op aanklacht der Amsterdamsche synagoge liet gevangen nemen en eerst tegen hooge zekerheidsstelling vrij liet. Kort daarop werd hij tot 300 gulden boete veroordeeld en uit Amsterdam verbannen. De oplage van het strijdschrift werd verbeurd verklaard en vernietigd: blijkbaar is geen enkel exemplaar gespaard gebleven.

In 1633 herriep Da Costa zijne geschiedenis en werd de ban op-

geheven, maar als gevolg zijner hernieuwde anti-joodsche actie werd hij weldra weer door een banvloek getroffen. Ten slotte las hij in de Amsterdamsche synagoge een soort biecht voor, waarin hij zijne vroegere beweringen als dwalingen kenmerkte. Gebroken evenwel door den ondervonden spot en de ondergane vernederingen, maakte hij in 1640 door een pistoolschot een einde aan zijn leven. In zijn „Exemplar humanae vitae" liet hij een geschrift na, Waarin zijn tragische levensloop werd beschreven en welke autobiografie voor het eerst in 1687 door P. van Limborch is uitgegeven.

Als een donkere schaduw waart het beeld van Uriel Da Costa door de geschiedenis der nieuwere filosofie. Dichters hebben hem bezongen en voor het tooneel gedramatiseerd. Zijn lot, zegt professor C. Gebhardt, de uitgever en commentator zijner geschriften in 1922, was dat van het volk der Marranen, zijn doel de wijsbegeerte van Spinoza, * * *

De Utrechtsche vondst stelde mij in staat twee moeilijkheden in het Da Costa-probleem op te lossen.

In de jonge marranengemeente te Amsterdam was bij de verschijning zijner eerste geschriften een stoni van verontwaardiging tegen hem opgestoken, die ook daadwerkelijk tot uiting kwam. Kinderen jouwden hem uit, verwensching, en werden hem door de oudere joden nageschreeuwd, met steenen werd hij gooid en zijn huisdeur werd gebombardeerd. Op alle mogelijke wijzen werd hem het leven ondragelijk gemaakt.

Zeker is het, dat hij na zijne verbanning in 1623 Amsterdam verlaten moest, maar toch zag zijn verweerschrift daar in 1624 het licht Zijn broers spraken niet meer met hem, doch zijn moeder was -bij hem blijven inwonen. Blijkens de aanklacht at ook zij van het door hem bereide, in plaats van het ritueel geoorloofde geslacht, vierde den grooten verzoendag op den door Uriel berekendden dag, hield zich niet aan het paaschverhod van het gedeesemde Hoe kon men dat alles te Amsterdam weten, wanneer zij haar zoon in ballingschap gevolgd was? En waarom zou het noodig geweest zijn, wanneer zij elders vertoefde, dat de Amsterdamsche joodsche gemeente, toen zij ziek was en haar einde voelde naderen, aan den rabbijn Jacob Halevie in Venetië vroeg, of zij, de moeder van een „slechten, nietswaardigen godsverzaker", op de joodsche begraafplaats mocht worden bijgezet. „Mogen zijn zonden", zoo voegden zij er aan toe, „dezen booswicht aangrijpen, opdat hij op de plaats, waar hij gekomen is, sterve". Zij is in 1628 op de Portugeesch-israelietische begraafplaats te Ouderkerk a. d. Amstel begraven,

De stad, waar Uriel een wijkplaats vond, is in elk geval Utrecht geweest,

In de „minuten van procuratien en certificatien gepasseerd ter secretari" (catalogus van het archief, 2de afd, no. 174) staat om, geschreven: „compareerde etc. Uriel da Costa, Portugies, deser stadts innewoonder, ende verclaerde bij solemnelen eiden, dat hij omme de confiscatie synre goederen in Portugael te ontgaen (in den tekst doorgehaald: ende aldaer beter synre coopmanschap te drijven) sich aldaer hadde laten noemen Adam Romes ende dat hij onder dselve naem sijne coopmanschap in (doorgehaald: op) Portugael was drijvende ende bekent was en dat alsulcke driehondert vijff ende tseventich (doorgehaald: stuc) Realen van achten alse Thomas Fererera in Portugael, in een stad genaemt Porto op den ten Novemb. 1622 getelt ende overgelevert heeft aen Gerrit Bruys, schipper vant schip den coninck Davidt, twelck nae Hamburch (alwaer hij comparant verclaerde doen ter tijdt gewoont te hebben) varen sonde, hem comparant onder dselve naem van Adam Romes alleen toebehooren ende altiit toebehoort hebben, sonder dat ymant anders ter werelt, veel mineymant de partije van den co: van Spaengien houdende, eenich paert off deel daer inne gehadt heeft ofte hebbende es. Presentibus Wttenwaell ende Nellesteyn den Villen Marty 1627,"

Uit dit stuk spreekt de praktische koopman, die in commercieele relaties met zijn geboorteplaats blijft. Het probleem, waarom Da Costa een tweeden naam heeft gevoerd, zooals ook uit een Amsterdamsch document van 1623 was gebleken, is hierdoor opgelost: die schuilnaam was noodig om den fortuinlijken handel op Portugal te kunnen drijven, zonder als jood aldaar de kans op confiscatie zijner goederen te loopen. De acte der Utrechtsche magistraat diende als identiteitsbewijs, ten einde te voorkomen dat een Spaansche bedrieger, die zich Adam Romez noemde, hem het gemelde bedrag geheel of gedeeltelijk afhandig maakte.

De acte is echter belangrijker door het bewijs dat ze levert omtrent de plaats, waar Da Costa tijdens Zijne ballingschap heeft vertoefd, en waardoor ook dit probleem is opgelost. De jaren 1624-1633 heeft hij dus te Utrecht doorgebracht, dat was dicht bij Amsterdam en toch buiten het onmiddellijk bereik zijner bestrijders en familieleden. Zeer waarschijnlijk zal daar ook zijne moeder, althans in de eerste jaren, hebben gewoond.

Wat schreef Da Costa in zijne autobiographie nu over de Utrechtsche jaren? Het waren de ellendigste jaren van zijn leven, vol zelfkwellend in de vrees voor zijn zieleheil, en ondragelijk door de troosteloze eenzaamheid in de door middel-euwsche tradities verstorven stad van kerken en kloosters. De

bewoners stug en geheel op zich-zelf, ontoegankelijk voor en onbegrepen door den zoekenden jood.

Zelfs een eeuw later is daardoor nog eene Portugeesche vestiging mislukt.

Daaraan is het naar mijne meening ook toe te schrijven, dat Zijne moeder waarschijnlijk vrij spoedig tot de Amsterdamsche gemeente is teruggekeerd. En overeenkomstige invloeden zullen hem ook wel naar de joodsche gemeenschap hebben teruggeveerd. „Wat helpt het", zoo klinkt zijn smartkreet, „als ik tot den dood in dezen toestand blijf, buitengesloten van de gemeente van deze (Joodsche) priesters en het volk — daar ik toch een vreemdeling in dit land ben en met zijne burgers geen betrekkingen heb, ja hun taal zelfs niet versta? Beter zal het zijn., dat ik tot hun gemeente terugkeer!"

Een neef, die Utrecht gemakkelijk per schuit kon bereiken, trad als bemiddelaar op, en Uriel da Costa keerde in het Amsterdamsche ghetto terug, zocals hij zelf zegt, na eene scheiding van 15 jaren (dus in 1639), welke hij zeer waarschijnlijk alle, doch in elk geval voor het grootste deel (tot 1633) te Utrecht had doorgebracht.

Toch vond hij geen blijvende bevrediging. geen duurzame gemoedsrust in dien kring. Het was geen terugkeer naar het jodendom, maar de begeerte naar het leven, welke in dezen zoon der renaissance opvlamde, hem naar zijn marranenvolk terugdreef, naar een tweede huwelijk deed verlangen, dat hem het eenzaamheidsleed zijner ballingschap zou vergoeden. Meer dan ooit voelde hij nu weduwnaar te zijn geweest.

De Utrechtsche vondst blijft eene belangrijke bijdrage tot de kennis van Uriel da Costa's leven, ook al zou het niet gelukken in de notarieele protocollen, van zijn tijd nieuwe bijzonderheden over de handel en wandel dezer ;nternationale fitnir in Utrecht te vinden,
JAC. ZWARTS.